

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TARİHİ DOKUSUYLA HİVE VE TÜRK KÜLTÜRÜNE KATKILARI*

Surayyo KHODJOEVA**

Mehmet YÜCE***

*Samarqand sayqali ro'yi zemin ast,
Buxoro quvvati islomu din ast,
Hazarasp qal'ayi xo'b mahkam,
Hiva firdavsil rabbil ol.Amin ast.*

Özet

Yaşayan tarihin en önemli kalıntılarından olan, dönemin ve bölgenin kültürünü yansıtan sanatsal eserler bölge toplumunun kültürü ve yaşayış şekillerini anlamak açısından oldukça önemlidir. Sanatsal yapılar aynı zamanda bölgelerin toplum çeşitliliğiyle ve tarih boyunca yaşanan birçok olayla ilgili canlı tanık niteliğindedir. Bu özelliği bünyesinde barındıran ülkelerden birisi de Orta Asya'da tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Özbekistan Cumhuriyetidir. İpek yolu üzerinde ve Orta Asya'nın merkezinde yer alması nedeniyle kültürel geçiş güzergâhında olan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu ülkede yer alan Hiva, Buhara, Semerkand ve Şehr-i-Sebz şehirleri oldukça zengin bir kültüre sahiptir. Kadim Türk medeniyetine ev sahipliği yapan, müze-şehir görüntüsüyle tüm Dünya'nın ilgisini çeken bu şehirler, UNESCO tarafından incelenmiş ve Hiva, 1991 yılında Orta Asya'daki ilk "Dünya Mirası Alanı" olarak kabul edilirken, 1993 yılında Buhara, 2000 yılında Şehr-i-Sebz ve 2001 yılında ise Semerkand Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmıştır. 1997 yılında ise UNESCO önderliğinde Hiva ve Buhara'nın 2500.yıl dönümü dünya çapında kutlanmıştır. Harezmi kültüründe önemli bir yer tutan Hiva folkloru "Harezmi Lezgisi"de UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesinde yer almaktadır. İslam'ın Altın Çağı'nda Buhârî, Tirmizî, Maturudî, Birûnî ve İbn-i Sina gibi dönemin önde gelen din ve bilim adamları bu şehirlerde yetişmiştir. İlbars Han, Şir Gazi Han, Timur Gazi Han ve Muhammed Rahim Han gibi birçok Hiva Hanları, ilim adamlarını ve sanatkarları himayelerine alarak bölge kültürü ve sanatının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Hiva Hanlığı ve Timurlu İmparatorluğu döneminde, bölgede dönemin mimari anlayışını yansıtan birçok ihtişamlı sanat eseri yapılmıştır. Ortaya konan eserler, başta Selçuklu mimarisi olmak üzere çeşitli kültürlerin mimari anlayışını yansıtmaktadır. Bu çalışmada, Hiva'daki medrese, minare ve camiler gibi tarihi eserlere yer verilerek Özbekistan'ın kültürel ve mimari değerleri ile kadim Türk kültürüne katkısı açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, İslam Medeniyeti, Özbekistan Kültürü, Özbekistan Mimarisi, Hiva.

Jel Kodu: I30, O10, N90, Z10.

* Bu makalenin özeti 19. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulmuştur.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, surayyoxodjoyeva@gmail.com.

*** Prof. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Mali Hukuk Anabilim Dalı, myuce@uludag.edu.tr.

CONTRIBUTIONS TO HİVA AND TURKISH CULTURE WITH ITS HISTORICAL TEXTURE FROM PAST TO PRESENT

Abstract

The artistic works reflecting the culture of the period and the region, which are one of the most important remnants of living history, are very important for understanding the culture and ways of life of the regional society. At the same time, artistic structures are vivid witnesses of the diversity of society of the regions and many events that have taken place throughout history. One of the countries that embodies this feature is the Republic of Uzbekistan, located on the historical Silk Road in Central Asia. Hiva, Samarkand and Şehr-i-Sebz, which are also located in this country that is home to many civilizations, have the appearance of an open-air museum. Home to the ancient Turkish civilization, the Museum of the city, this city that attracts the whole world with the image and the Hiva were examined by UNESCO in 1991, first in Central Asia, "World Heritage Site" are considered, while in 1993 Bukhara in 2000, Sehr-i-Sebz and 2001, on the World Heritage List Samarkand is received. In 1997, under the leadership of UNESCO, the 2500th Anniversary of Hiva and Bukhara was held. The anniversary is celebrated around the world. His folklore, which occupies an important place in the culture of Khwarezm, is also included in the UNESCO World Cultural Heritage List in the "Khwarezm Exhibition". Hiva, Bukhara, Samarkand and Şehr-i-Sebz, which are on the cultural transit route due to their location on the silk road and being located in the center of Central Asia, have a very rich culture. In the Golden Age of Islam, prominent scientists and scholars of the period such as Bukhari, Tirmidhi, Maturudi, Biruni and Ibn Sina grew up in these cities. The majority of KHiva Khans in these lands contributed to the development of the culture and art of the region by taking under their patronage such scholars and artisans as Ilbars Khan, Shir Ghazi Khan, Timur Ghazi Khan and Muhammad Rahim Khan. Especially during the Khanate of KHiva and the Timurid Empire, many magnificent works of art reflecting the architectural understanding of the period were left in the region. The works contain remnants of Seljuk architecture and other Turkish cultural properties in the first place, as well as the architectural understanding of various cultures due to the fact that they are on the cultural transit route of the region. In this study, the cultural and architectural values of Uzbekistan and its contribution to the ancient Turkish culture will be explained by including historical and architectural monuments such as madrasas, minarets and mosques in Hiva.

Keywords: Turkic World, Islamic Civilization, Culture of Uzbekistan, Architecture of Uzbekistan, Hiva.

Jel Code: I30, O10, N90, Z10.

GİRİŞ

Dünya tarihinin önemli bir kısmını kapsayan Orta Asya Türk mimarisi, kültürü ve medeniyeti tarihi, birçok açıdan yerli ve yabancı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Orta Asya'nın kalbinde yer alan ve Türk halkının ata yurdu olan Özbekistan, yalnızca Orta Asya'ya değil, Türk Dünyası kültür ve medeniyetine de katkı sağlamış bir uygarlık beşiği olarak bilinmektedir. M.Ö. I. bin yılın ilk yarısında Baktriya, Harezmi, Sogd, Parfiya devletlerinin hüküm sürdüğü topraklar, günümüzdeki Özbekistan sınırları içinde yer almaktadır (D.D.Vasiliyev, 2013:10). Türkistan'ın en eski ve önemli şehirlerinden Hiva, 2500 yıllık tarihi geçmişe sahiptir. Hiva Hanlığı döneminde yapılan İchan-Kaledeki Türk İslam mimarisini yaşatan yapılar, camiler, medreseler, hanlar, kervansaraylar, han sarayları ve sokaklar, geçmişten günümüze kadar tarihi değerini korumuş eserlerdir. Hiva, Türk Dünyasının kültürü ve medeniyetini yüzyıllar boyunca yaşatan mücevheri ve açık hava müze şehridir.

Hiva, Özbekistan Cumhuriyeti'nin batısında Harezmi bölgesinde bulunmaktadır. Amu-Derya ırmağının batısında yer alan Hiva, Orta Asya'nın antik şehirlerinden biri olup, çöller ve bozkırlarla çevrili vaha şehirdir. Güneybatıda Kızıl kum ve güneyde Karakum çölleri ile sınırlı olan Harezmi bölgesi, tarımda gayet verimli topraklara sahip olup İpek Yolu üzerindeki en önemli ticaret güzergâhlarından biri olmuştur. (Özaydın, 1997: 217, Saray, 1993: 24, Şeşen, 1985: 261).

1. HİVE ŞEHRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Hiva'nın ortaya çıkışı hakkında bugüne kadar söylenen birçok efsane ve rivayetler vardır. Bu efsanelerden birine göre, Nuh'un oğlu Sam, Harezmi vahasının çevresinden geçerken bir gecelik dinlenmek için izin isteyerek gemiden inmiştir. Gece rüyasında onun etrafında binlerce meşe ağacının yanmış halde görmüş ve sabah rüyasının anlamını babası Hz. Nuh'a sormuştur. Hz. Nuh, oğluna, bu toprakların çok değerli olduğunu, surlarla çevresini ve ahalinin burada yaşaması için evler yapılmasını söylemiştir. Sam babasının öğütlerini dikkate alarak burada cenneti temsil eden şehri inşa etmiştir. Kervan yolu olduğu için tüccarlar buradan sık sık geçerken buradaki kuyunun suyundan içmiştir. Suyu içen her bir yolcu, öncesinde böyle bir lezzetli su içmediği için heyecanlanarak "Hey-vah" diye seslenmiştir. Zaman geçtikçe mahalli kişiler şehir adının "Hey-voh", "Hayva" ve "Hivak" diye başlamışlardır (Абдурасулов, 1997: 5). İchan-Kala'da bu kuyunun bugün de bulunduğu yerel halk tarafından söylenmektedir. Kaynaklarda Hiva şehrinin antik adı Hivak (Bregel, 2003: 84) olarak yer almaktadır. Hiva şehrinin VI. ve VIII. yüzyıllar arasında Hristiyan döneminde kurulduğunu arkeolojik kalıntılar göstermektedir (Barthold and Brill. 1986: 24).

Hiva şehri hakkındaki ilk bilimsel bilgi X. yüzyıldan itibaren Arap-Fars dillerindeki kaynaklarda görülmektedir ve "Hiva" ismi kullanılmaya başlanmıştır (Saray, 1998;167). Hiva, Arap coğrafyacısı Ebu İshaq el-İstakhri tarafından dönemin en büyük 30 şehirden biri olarak kayıt edilmiştir (Я.Г.Гулямов,1957;150.). XVII. yüzyılın birinci yarısında Muhammed Tahır'ın "Ajoyib at-tabaqat" (Harika bir şifa) adlı kitabında'da Hiva hakkında bilgi verilmiştir (Б. Ахмедов, 141-142).

Orta Asya'daki Ortaçağ mimarisinin en güzel örneklerinden olan Hiva İchan-Kale adeta "Açık hava müzesi"dir. Hiva'daki İchan-Kala surlarının yapılış tarihi milattan önce VI-V. yüzyıllara dayanmaktadır (В.А.Булатова и И.И.Поткин,1963:5-16). İchan-Kala'nın surları tuğladan yapılmıştır. Hiva, İchan-Kala'daki mimari şaheserlerinin çoğu, 600 metre

boyuna, 450 metre enindeki alan içerisinde yer almakta olan Türk-İslam yapılar, Hiva'nın müze şehir bölümünü oluşturmaktadır. İchan-Kala, yaklaşık 10 metre yükseklikte ve 6-7 metre kalınlığındaki güçlü sur duvarlarıyla çevrili ve iç meydanı 26 hektar alanlı bir kale olarak "şehir içinde şehirdir" (Абдурасулов, 1997:9). İchan-Kale'nin yaklaşık 2.200 metre uzunluğundaki sur duvarında 40 adet burç bulunmaktadır. Burçlar dışa taşkın biçimde olup dairesel formda ve genişliği 4-5 metre olarak tasarlanması dikkat çekmektedir (Polat, 2019: 36). 1969'da Hiva şehrinin "İchan- Kale" bölgesi mimari müze olarak ilan edilmiş ve 1990'da Orta Asya'da ilk olan UNESCO listesine dünya kültür mirası olarak dâhil edilmiştir.

İpek Yolu'nun ilk güzergâhı Çin'in Şian şehriden başlayıp Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan'dan geçerek Anadolu'ya ulaşmış ve buradan da Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Bu yol, ticaret merkezi olmasının yanı sıra doğu-batı arasında kültür ve sanat alışverişi, gelenek ve görenekleri, yenilikleri, inançların birbirine taşınmasında önemli rol üstlenmiştir. Tüccarlarla birlikte sanatçılar, mimarlar, zanaatkârlar, bilim insanları, elçiler ve din adamları da İpek Yolu üzerinde yolculuk yapmışlardır. İpek Yolu'nun merkezinde bulunan ve özellikle Orta Asya'da İslam ve Türk Dünyası Kültürünü yansıtan mimarisinin eşsiz güzelliğini kendinde barındıran Hiva da, tarih ve bugünü birleştiği masalsi bir şehirdir. Hiva, içerisindeki kervansaraylar, türbeler, medreseler ve camilerin tarihi, kendine özgü mimarisinin korunması, abidelerin toplu bir şekilde bir yerde olmasıyla Türk şehirleri arasında Ortaçağa ait eserleriyle tarihi dokusunu koruyan şehirlerden biridir. Sanki her şey yapıldığı zamanda nasılsa aynı biçimde korunmuş, nerdeyse orijinal halinde saklanmıştır.

İpek Yolu sayesinde şehir canlanmış, genişlemiş ve zenginleşmiştir. Ticaret kervanları şehrin içinden doğudan batıya doğru kaymıştır. Kervanlarda tüccarların yanı sıra misyonerler ve gezgin bilim adamları da bulunmaktaydılar. Şehirdeki kültürlerin ve halkların karışması sonuç vererek Zerdüşterin tapınakları, Budist tapınakları, sinagoglar gibi ilk ibadethaneler ortaya çıkmıştır. VII-VIII yy.da, Arapların- Orta Asya'nın fethi ile camiler ve medreseler ortaya çıkmıştır. Camiler, mescide ek olarak, aynı zamanda bir ilköğretim okulu ve bir medrese, ikincil bir ihtisas ve yüksek eğitim merkezi olarak hizmet vermiştir.

Hiva'da, Türkmenler, Kazaklar, Özbekler, Karakalpaklar, Yahudiler ve Sartlar yaşamışlardır. Özbekler idari, Sartlar ise iktisadi ve ticari hayatta söz sahibi olmuşlardır.

2. HİVA HANLIĞI KURULUŞU

Harezmi, 1510 yılında Şaybani Han'ın vefatından sonra İran şahı İsmail tarafından ele geçirilmiş ve 1510-1512 yılları arasında İran kontrolü altında kalmıştır (Hayrunusa Turan,). Hiva hanlığı kuruluşuna ilişkin yeterli sayıda kaynak bulunmamaktadır.

1.Fotoğraf: Hiva Hanlığı Bayrağı (1917-1920)

Kaynak: Geografiya.uz: 08.09.2021.

Bazı kaynaklarda 1512'de (XVI. yüzyılda) Harezmi bölgesindeki iç siyasi boşluktan yararlanan halk, İranlılara karşı ayaklanmıştır. Bu ayaklanmalara, Vezir şehrinin kadısı Umar Şeyh'in önderlik ettiği bilinmektedir (Bohodir Eshov, 2012). Ayaklanmalar sonucunda isyancılar Ürgenç, Vezir, Hazarasp şehirlerinin yönetimi ele geçirerek (V.T. İshquvatov, 2014;:12), Harezmi tahtını İlbars Han'a teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Yedigâr Hanın soyundan olan İlbars Han ve Balbars Hanlar Harezmi'yi ele geçirerek Hiva Hanlığını kurmuşlardır.

1. Harita: Hiva Hanlığı Haritası

Kaynak: Polat, 2019: 10.

İlbars Han'ın döneminde ülke sınırları günümüzdeki Türkmenistan'ın güney kısmı ve İran'ın kuzeyi Serahs Vilayeti, Abulhan, Durun ve Mangışlak şehirlerine kadar uzamıştır. Hanlığında kısa sürede başlayan iktidar mücadelesi sonucu iç siyasi birliği zayıflamasını fırsat bilen Buhara Emiri Şeybani Ubaydullah Han, 1537- 1538 yıllarda Harezm'i ele geçirmiştir. Hiva Hanı Avaniş Hanı ve ailesini katletmiştir (Ishquvatov, 2014: 12). Sonraki yıllarda Anuşa Han'ın varisleri önderliğinde isyan başlatılması üzerine Buhara Emiri Şeybani Ubaydullah Han, 1538 yılında tekrar sefer düzenlemiş ancak Kardaranhas'ta ordusu yenilmiştir. Merkeze bağımlılığı azalmaya başlayan şehirler Ürgenç, Yenişehir, Hazarsp, Kat ve Hiva gibi şehirler kendilerini bağımsız olarak görmüşlerdir. Bu durumun ilginç bir yanı da bir şehrin iki yönetici tarafından yönetilmesi olmuştur. Hiva tarihçilerinden olan Abdülгази tarafından yazılan bilgilere göre XVI. yy.'da kısa zaman içerisinde onlarca Han değişmiştir (O'zbek Xalqining Kelib Chiqishi, İlmiy-Metodologik Yondashuvlar, Etnogenetik va Etnik Tarix Mavzusidagi Respublika İlmiy-Nazariy Materiallari, 2004: 13).

1512 yılında İlbars Handan tarafından kurulan Hiva Hanlığı'nın varlığı, Kızıl Ordunun Cunaid Han ordusu yenilmesiyle sona ermiştir. 2 Şubat 1920'de Sovyet Rusya'nın egemenliği altına girmesi nedeniyle Seyid Abdullah Han'ın tahtan indirilerek yönetim tamamen Sovyet Rusya'nın eline geçmiştir (Vladimirovich, 2018: 39). 1512-1920 yıllar içerisinde başkent

Hiva’da birçok medrese, mescit, makbara (türbe), saray, hamam ve kervansaray gibi yapılar inşa edilmiştir.

Günümüzde bu tarihi yapılar, Türk Dünyasının en güzel örnekleri olarak görülmekte ve açık hava müzesi olarak herkesi kendine hayran bırakmaktadır. Türklerin ata yurdu olan bu diyardaki sanat eserleri orijinale yakın şekliyle günümüze ulaşmıştır. İnsanın çok az onarım görmüş tarihi yapılar arasında yürürken her bir sokakta tarih kokusunu hissetmesi mümkündür. İchan-Kala, medreselerin, camilerin, minarelerin, sarayların ve kervansarayların bir arada yerleştiği labirent bir yapı arz etmektedir. Bu çalışmada, Hiva İchan-Kala’da bulunmakta olan Türk Dünyasının nadide örnekleri hakkında kısa olsa da bilgi verilecektir.

3. HİVA İCHAN-KALA’DEKİ TÜRK KÜLTÜRÜNÜ YANSITAN YAPILAR

3.1. İchan Kala Surları

Ortaçağ mimarisinin Orta Asya’da bugüne kadar ayakta kalan, şehristan olarak adlandırılan en nadir yapılarından biri olan Hiva İchan-Kala surlarının, bazı kaynaklarda milattan önce VI.-V. yy.da (В.А.Булатова и И.И.Ноткин, 1963: 5- 16) bazı kaynaklarda ise milattan önceki V.-IV. yüzyılda inşa edildiği söylenmektedir (Polat, 2019: 35).

2. Fotoğraf: İchan-Kale Surları

Kaynak: Silkadv.com, 21.09.2021.

Türk kültürü mimarisini yansıtan bu kale duvarları 40x40x10 cm tuğla, çamur ve topraktan yapılmıştır.

2 a. Fotoğraf: İchan-Kale Surları

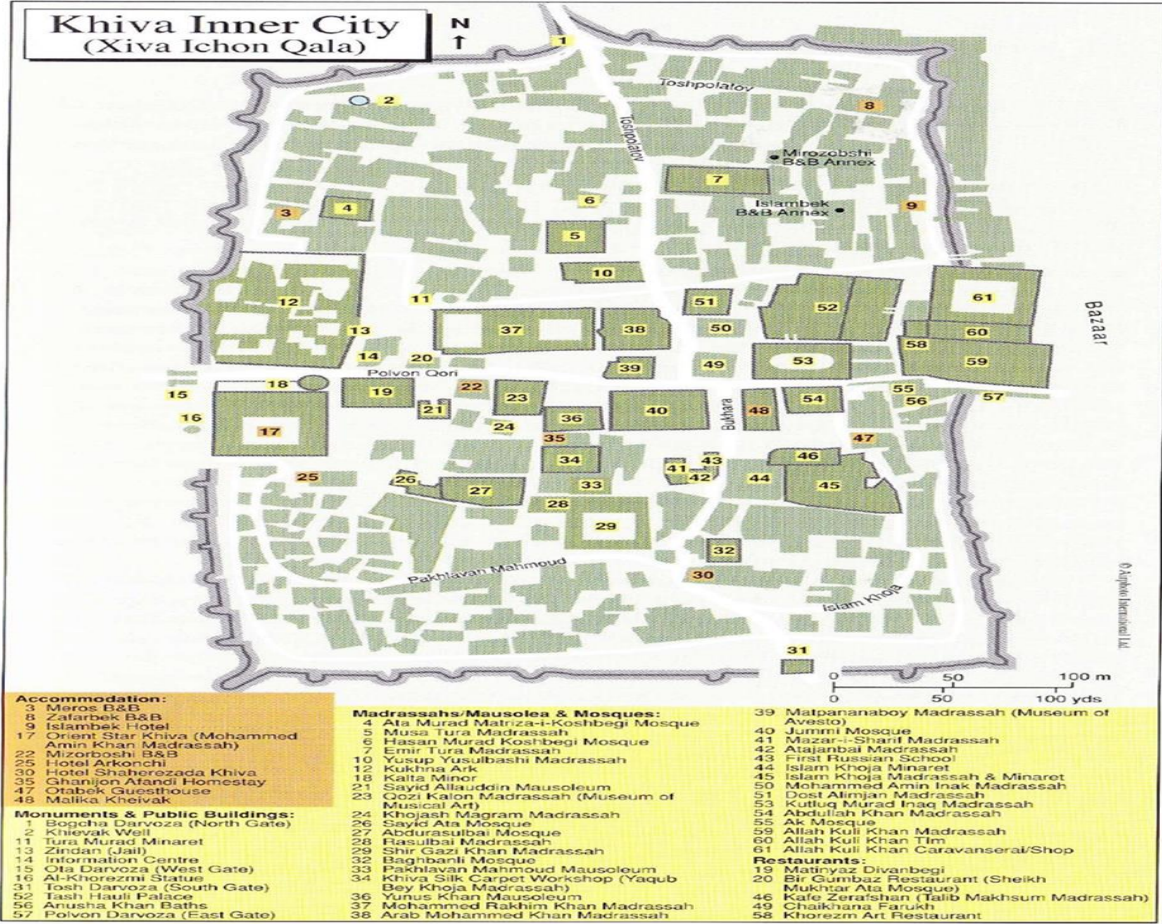
Kaynak: Khivamuseum.uz, 21.09.2021.

2.Harita: Hiva İchan-Kala Haritası Çini Pano

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

3. Harita: Hiva İçhan- Kala planı

Kaynak: Eurasia.travel/uzbekistan, 03.11.2022.

Hiva'daki mimari şaheserlerinin çoğu, 2200 metre uzunluktaki kale duvarı ile çevrilmiş olup 26 hektarlık alanda yer alan şehir içinde şehirdir. Kuzeyden güneye 600 metre ve doğudan batıya 450 metre genişliğindedir. İçhan-Kala yaklaşık 10 metre yükseklikte 6-7 metre kalınlığında güçlü sur duvarlarıyla çevrilidir. İçhan-Kale surları Doğudan Batıya 450 metre ve Kuzeyden Güneye 600 metre olan alanadır. Kalenin 2.200 metre uzunluğundaki sur duvarlarında 40 adet burç bulunmaktadır. Burçların dışa taşkın biçimde olup dairesel formda ve genişliği 4-5 metre olarak tasarlanması dikkat çekmektedir (Polat, 2019: 36). Sur duvarlarındaki burçların her birinin aralık mesafesi 30 ile 50 metre arasında yapılmıştır. İçhan-Kala duvarları o kadar geniş ve dayanıklı yapılmıştır ki, eni 2-4 metre arasında değişmekte olup atlı arabaların çıkması için imkân sağlanmıştır. Kalenin üst kısmının bu kadar geniş olmasının nedeni, alt kısmının oldukça geniş olmasıdır. Yani alt kısmın genişliği 7-12 metre genişliğinde yapılmıştır. Bazı araştırmalar sonucunda İçhan-Kala surları yüksek

topraklar üzerine yapıldığı için yüksek ve alt kısımlarının geniş olduğu iddia edilmiştir (Худойбергенов, 2012: 21-22).

İchan-Kala surlarında, tıpkı Osmanlı İmparatorluğunun surlarında olduğu gibi savunma için kuleler yapılmıştır. Duvarların ve kulelerin tepesinde, bir kuşatma sırasında düşman saldırılarını püskürtmek için dar boşluklara sahip pürüzlü korkuluklar mevcuttur. Gördüğümüz kadarıyla Orta Asya ve Anadolu'daki Türk mimarisi birbirine çok yakındır.

İchan Kale'nin dört kapısı vardır: doğuda- Palvon-Darvoza, kuzeyde- Bahcha-Darvoza, güneyde- Taş-Darvoza ve batı kapısı- Ata-Darvozasıdır. Toplamda 51 adet anıt yapını barındırmakta olan ve Türk kültürüne katkısı olan İchan-Kala sadece Türk Dünyasından değil diğer ülkeden gelen turistler için de çok değerlidir.

3 a. Harita: Hiva İchan- Kala planı

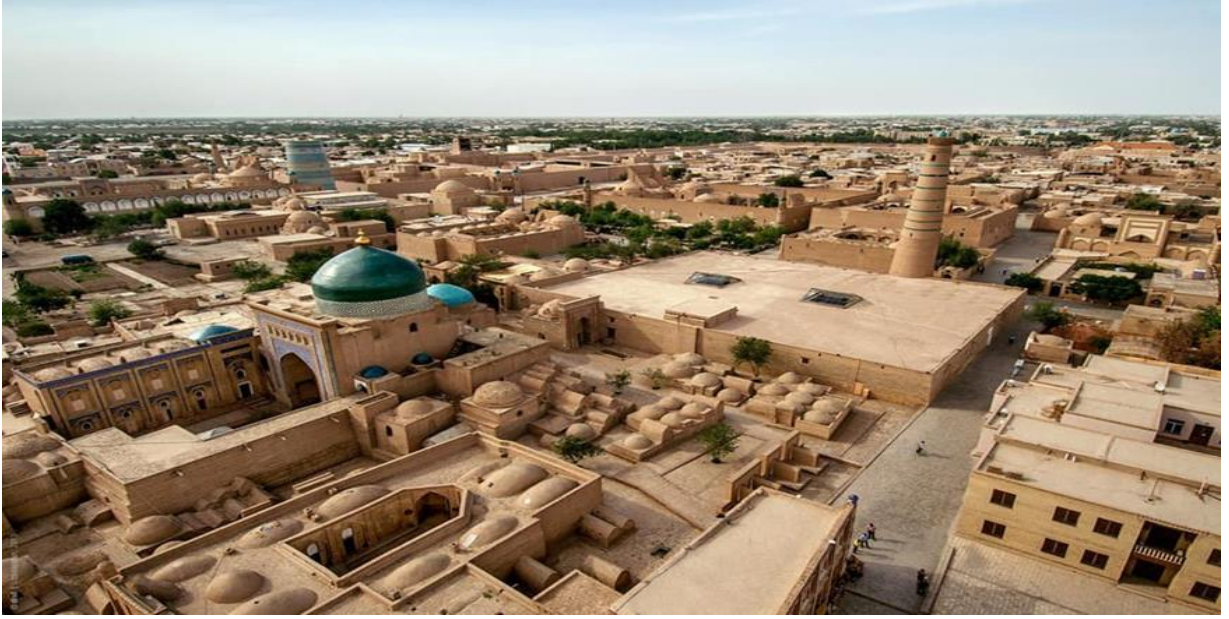

Kaynak: Xorazmiy.uz, 03.11.2022.

Eşsiz güzelliği, asırlık mimari yapı geleneklerini miras alan Harezmi, Doğu halklarının antik kültürünün beşiği ve Türklerin ata yurdudur. Türk dünyasına yapmış olduğu katkılardan dolayı buradaki mimari anıtlar günümüzdeki araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Harezmi Mamun Akademisinde bir grup uzman ve araştırmacılar tarafından İchan-Kala çevresindeki yapılan kazılarda orta çağdan kalma kalıntılar tespit edilmiştir. Bu kalıntılar araştırmacı ve arkeologları ilgisini çekmekle birlikte bu tarihi şehrin Türk dünyasına olan katkılarını kanıtlamaktadır.

Antik çağda kale duvarlarının iç ve dış cephesinde mezarlıklar yerleştirilmiştir. Harezmi Mamun Akademi'nin araştırmacıları tarafından yapılan arkeolojik kazılarda kale duvarlarının dış tarafında yani Taş Kapı (Taş Darvoza)'nın batısından Kuzey Bahçe Kapısına kadar, güney iç tarafında ise günümüze kadar korunmamış mezarlar bulunduğu tespit edilmiştir. İchan-Kala sur içerisinde Türk-İslam yapıları Hiva'nın müze şehir bölümünü oluşturmaktadır.

3. Fotoğraf: İchan-Kale Genel Görüntüsü

Kaynak: Uztrips.com, 03.11.2022.

3.2. İCHAN-KALA KAPILARI (DARVOZALARI)

İchan-Kala, Hiva'nın kalbi, özel ve popüler edebiyatta genellikle dört kapılı şehir ve Orta Asya'da hayatta kalan tek şehristan olarak adlandırılmaktadır¹. Bu kısımda bir kale, bir katedral cami, minareler, eğitim kurumları, bir çarşı, yerleşim alanları bulunmakta ve bunlar hala uyumlu bir bütün oluşturmaktadır. İchan-Kala kale duvarlarının düzenli, meridyen yönelimli 26 hektarlık bir alanla şehir içi topraklarını kapatan dört kapısı vardır.

3.2.1. Ata Darvoza

Ata-Darvoza kapısı, İchan-Kala'nın batı kesiminde yer almakta olup, şehre girişin ana kapısıdır. Tarihsel verilere göre, Eltuzarhan (1804-1806) (В.А.Булатова и И.И.Ноткин: 60)

¹ Darvoza - Şehir, Kale, Saray, Avlu ve bina girişlerinde büyük çift katmanlı kapıdır. Kapılar genellikle çam, karagöç, gudjum ve karaçam ağaçlarından yapılmaktadır. Üzeri demir çerçeveyle kaplanır ve sanatsal desenlerle süslenmiştir. Kapıların üst kısmı genellikle demir ve ahşap parmaklıkları bulunmaktadır.

tarafından pişmiş tuğladan inşa edilmiştir. Hanlık döneminde kapının içinde bir döviz bürosu (para döviz bürosu) ve gümrük büroları bulunmuştur. Kapının böyle adlandırılmasının nedeni, caminin ve önündeki havuzun adını Şer Muhammed Atadan almış olmasıdır. Yıllar geçtikçe bu isim kısaltılarak, kapı ve havuz "Ata Darvoza", "Ata havuzu" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Ata Darvozanın eni 4 metre, uzunluğu 10 metreye kadar uzamaktadır. Maalesef XX. yüzyılın 20. yıllarından Ata Darvoza önündeki yolu genişletmek amacıyla yapılan çalışmalar neticesinde, Darvoza'nın yanında inşa edilen odalar bozulmuştur (Мамьковская Булатова, 1978: 101). 1968'de, Hiva'nın müze alanı olarak ilan edilmesiyle kapının restorasyonu yapılmıştır.

Hiva'daki tüm yapılarda ahşap kapılar kullanılmıştır. Birbirinden nefis işçiliği ile işlenen ahşap kapılardan biri de Ata Darvoza'da yer almaktadır. Ahşap kapı orijinaldir. Geometrik ve bitkisel motiflerin yer aldığı kapı Hiva sanatçıları tarafından yapılmıştır. Darvoza'nın her iki tarafında köşe kuleleri mevcuttur. Kulelerde dikdörtgen çerçeve içerisine yerleştirilmiş pencereler bulunmaktadır. Köşe kulelerin tuğlaları farklı şekilde kullanılarak süslemeler yapılmıştır.

4.Fotoğraf: Ata Darvoza

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

İchan-Kala, Ata Darvozanın (Kapının) sağ tarafında Muhammed Âmin-han medresesi (1855), sol tarafında Ark (Kunya-ark) hanın sarayı bulunmaktadır. 1975 yılında kapılar

Hiva'daki usta Samandar Kalandarov ve yardımcı restoratörler tarafından orijinal halleriyle restore edilmiştir (Babadjanov ve Rahimov, 2015).

3.2.2. Taş Darvoza

İchan-Kaleye güney cephesinden giriş Taş-Darvoza üzerindedir. Diğer Darvozalarda olduğu gibi bu Darvozada da herhangi bir kitabi bilgi yoktur. Dolayısıyla ne zaman yapıldığına ait bir kanıt bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda Alla Kuli Han tarafından 1842 yılında yapıldığı belirtilmektedir. XX. yüzyılın başlarında Darvozanın önünde eski pazar olduğu bilinmektedir. Yerel ahali arasında Taş Darvozayı "Köhne Darvoza" denilmektedir (Л.Мамьковская, В.А.Булатова, 1978;101).

Taş Darvoza 19,70 x17,0 metre ölçüsündedir. Hiva, kumsal bölgede olduğu için Anadolu'dan farklı olarak tüm yapılarda tamamen tuğla malzemesinden inşa edilmiştir. Genellikle Türk mimarisinde tuğla kullanılmıştır. Diğer kalelerde olduğu gibi Taş Darvozanın girişinde birer adet köşe kule bulunmaktadır. Ata Darvoza ve Palvon Darvazında olduğu gibi Taş Darvozada da dikdörtgen çerçeve içerisinde sivri kemerli pencereler bulunmaktadır. Ama bu köşe kuleler diğerlerinden üzerlerindeki ikişer adet mazgal pencere ile farklılık göstermektedir. Kulelerin üstü küçük kubbe ile kapatılmıştır. Darvozanın ahşap kapısı orijinal olup üzeri geometrik ve bitkisel motifler işlenmiştir. Hiva ahşap oyma sanatı ustalarını günümüzde de Özbekistan'ın diğer bölgelerindeki ustaların işleriyle kıyasladığımızda ince işçiliğiyle ayrı bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

5.Fotoğraf: Taş Darvoza

Kaynak: Khivamuseum.uz, 21.11.2021.

Taş Darvoza içerisinde kare planlı mekanlar yer almakta olup günümüzde faaliyette olmadığı için kapalıdır. Kale içerisinde sivri kemerli ahşap kapı bulunmaktadır ve diğer kapılarda olduğu gibi kulelerde sivri kemerli pencereler ve iki kuleyi birbirine bağlayan dört adet pencere yer almaktadır. Sadece ahşap kapısındaki yoğunlukla bitkisel motifler ile süslenmiş olması değer Darvoza kapılarından farklı olarak dikkat çekmektedir. Bu ahşap kapı da orijinaldir. Bu kapıdan kaleye giriş yapılmamaktadır.

İçhan-Kala duvarı kalınlığında inşa edilmiş kapıdır. Güneydeki yan odalar, yolun kenarlarındaki silindirik kulelerin içinde iki katmanlı küçük yuvarlak odalarla koridorlarla birbirine bağlanmıştır. Kuzey direklerin çatıya çıkan iki spiral merdiveni vardır. Taş-Darvoza'nın cepheleri, sadelikleri ve anıtsal formları ile etkileyicidir. Taş Darvoza kapısının cepheleri ve içleri süslenmemiş, tuğla dokusunda bırakılmıştır.

5 a. Fotoğraf: Taş Darvoza

Kaynak: Khivamuseum.uz, 21.11.2021.

3.2.3. Palvon-Darvoza Kapısı

Palvon-Darvoza, İçhan-Kala'nın doğu kapısı (XVIII-XIX yüzyıllar), (1835) XIX. yüzyılın başında (1804-06). (5.Fotoğraf. Palvon Darvoza) Eltuzar Han döneminde yapılmıştır (Мамьковская и Булатова, 1978: 104).

Kapı, hacim ve boyut açısından diğer İçhan-Kala kapılarından önemli ölçüde farklıdır. Bazı kaynaklara göre İçhan-Kala'nın ana giriş darvazı, Palvon Darvoza olarak belirtilmiştir (Булатова и Ноткин: 53). Palvon Darvoza, doğu batı kesiminde yerleşmiş olup dikdörtgen

planlıdır ve 52 metre uzunluğunda ve 7 metre genişliğindedir. Ata Darvoza’da olduğu gibi iki adet köşe küller bulunmaktadır.

6. Fotoğraf: Palvon Darvoza

Kaynak: Khivamuseum.uz, 21.11.2021.

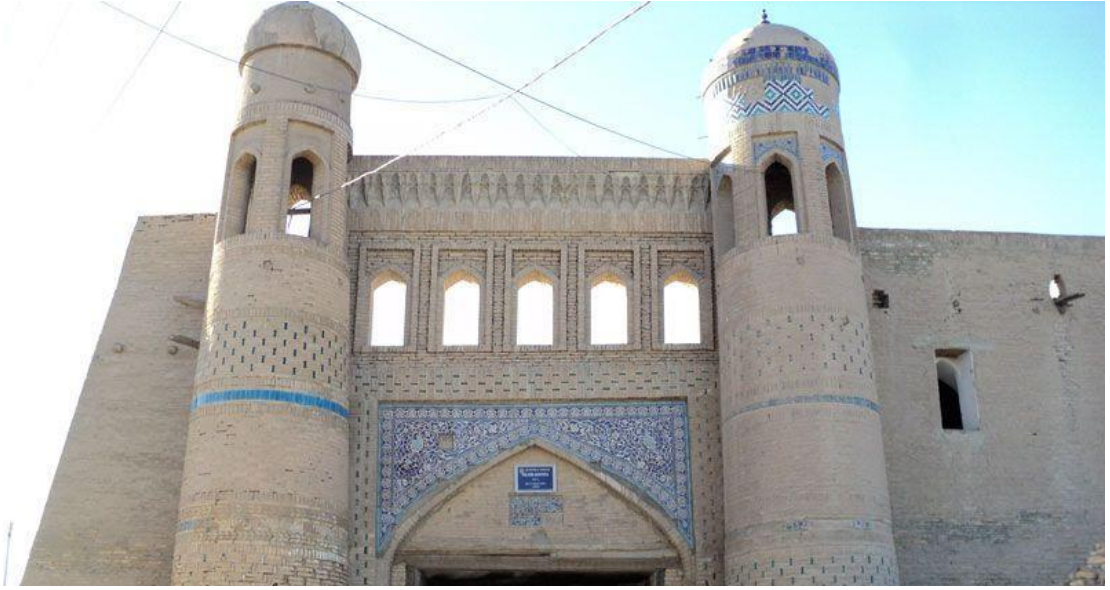
Ama Ata Darvoza’dan farklı olarak Türk İslam mimarisinin süslemelerinde vazgeçilmez olarak kullanılan renkli sırlı tuğlalarla süslenmiştir. Küçük kubbe ile kapatılan kulelerin üzeri koyu mavi renkteki sırlı tuğlalıdır. Kule kemerleri de koyu mavi, beyaz ve turkuaz renklerdeki sırlı tuğlalarla geometrik motif ile süslenmiştir. Dikdörtgen sivri kemerli pencereleri de aynı şekilde sırlı tuğlalar mevcuttur. Darvoza’nın kulelerini birbirine bağlayan beş adet dikdörtgen sivri kemerli pencereler bulunmaktadır. Pencere kenarlarında ve sivri kemerde bitkisel motifli sırlı çinilerle süslenmiştir. Taç kapı makarnası koyu mavi zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motifler, kıvrır çiçek dalları, lotus ve palmetlerle süslenmiştir. Türk İslam mimarisinin nadir yapılarından biri olan Palvon Darvozasının sırlı çiniler ve ahşap kapı üzerindeki geometrik ve bitkisel motifler, tarihi abidelerin Türk Dünyasına katkısı olduğunu göstermektedir. Sadece kapılardaki motifler değil belki yapı stili olarak da Türk Dünyasını yansıtan daha nice nadir eserleri bünyesinde barındırmakta olan İchan-Kala külliyesi bütün dünyadan gelen turistleri kendine hayran bırakmaktadır.

Palvon Darvozanın kuzeyinde Alla Kuli Han medresesi, batısında Ak Mescit ve güneyinde ise Anuşa Han Hamamı yer almaktadır. Darvozanın doğu kısmında dikdörtgen

çerçeve üzeri bitkisel motifli sırlı çinilerle süslenmiş sivri kemerli yerden kale içerisini girilmektedir. Geometrik motifler üçgen, beşgen, altıgen ve merkezde iki adet büyük iç içe girmiş sekizgen işlenmiş olup bitkisel motifler yan kenarlarda ve mukaransta çok incelikle işlenmiştir. Ahşap kapının alt ve üst kısmında iki sırada on bir adet küçük kubbe şeklinde metallerle daha da şık görünmesi sağlanmıştır. Kapının sol kanadı üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe üzerine “Usta Semerkandi-yıl 1983” diye yazılmıştır (Polat, 2019: 47).

Bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiş ahşap kapının uzunluğu 52 metre, genişliği ise 17.5 metredir. İçerisinde dikdörtgen şeklinde birkaç adet dükkân bulunmaktadır. Yalnızca buradaki dükkânların sayıları 8 adet – güneyde ve 11 – kuzeyde bulunmaktadır. Aynı şekilde bu çıkışta da geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiş ahşap kapı ve koyu mavi zemin üzerini çinilerle süslenmiş taçkapı ile kaleye giriş yapılmaktadır.

6 a. Fotoğraf: Palvon Darvoza

Kaynak: Meros.uz, 23.11.2021.

3.2.4. Bahça-Darvoza

İchan-Kala'nın kuzey kapısı, kale duvarında odalara ayrılmış simetrik bir yapıdadır. İchan-Kala'ya bakan güney tarafı daha az etkileyicidir. Taş-Darvoza'dan farklı olarak, kulelerin güney köşelerinden yukarı doğru çıkan merdivenler, yanlarında, İchan-Kala duvarının derinliklerinde bulunmaktadır. Plana göre boyut: 18.0x16.0 metre ve yüksekliği ise 8,5 metredir. Bahçe Darvozanın ne zaman yapıldığına dair net bir bilgi yoktur. Tahminlere göre XVIII. yüzyıl olarak bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Rahimguli Han tarafından XIX.

yüzyılda onarılmıştır. Hiva ve Ürgenç yolu üzerinde bulunduğu için bazı kaynaklarda Ürgenç Darvoza olarak da geçmektedir (Мамьковская и Булатова: 101-102).

Genel olarak dört Darvozada da aynı stil kullanılmıştır. Yani iki yana tarafında birer adet köşe kuleleri ve aşağıdan yukarıya doğru aylanasının daralması, kulelerdeki sivri kemerli pencerelerin aynı şekilde olması, malzemenin tamamen tuğladan olması dikkat çekicidir.

Bahça Darvoza kulesinin yukarı kısmında mavi, yeşil ve beyaz renkli sırlı tuğlalar üzerine Palvon Darvozasından farklı olarak sadece geometrik motiflerle süsleme yapılmıştır. Mazgal pencereler ise her kulede üçer adet olarak bulunmaktadır. Basık formulu kubbeler üzeri yeşil renkli sırlı tuğlalarla daha da çekicidir.

7.Fotoğraf: Bahça-Darvoza

Kaynak: Tarafımca ulaşılmıştır.

Değer Darvoza kapılarında olduğu gibi Bahça Darvoza kapısı da geometrik ve bitkisel motiflerin birleşmesi sonucunda meydana gelen muhteşem kompozisyonla karşımıza çıkmaktadır. Bu muhteşem kapıdan girince arka arkaya iki adet kubbeli iç mekâna girilir ve kare planlı dört adet kubbe ile örtülmüş mekân vardır. Aynı şekilde de bu mekânlara giriş kapıları ahşaptan yapılmıştır. Günümüzde bu mekanlar hediyelik eşya satış dükkanları olarak

faaliyet yürütmektedir. Bu Darvozanın ahşap kapısı çok ince işçiliğiyle etkileyicidir. Ahşap kapı ise orijinal haliyle durmaktadır.

3.2.5. Camiler

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra yavaş yavaş Orta Asya'da medreseler ve camiler inşa etmeye başlamışlardır. Selçuklu tarafından Anadolu'ya Orta Asya mimarisi yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde Türk-İslam mimarisinin en nadir eserleri Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamış ve zengin örnekler inşa edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Cuma Camii (10. yüzyıl, 1788),
- Hassan Murad Kushbegi Camii (1800),
- Bağbanlı Camii (1809),
- Şeyh Muhtar Ata Camii (1810-1838),
- Ak Camii (1838-1842),
- Yar Muhammed Devon (18. yüzyıl)

3.2.5.1. Cuma Camii (X-XVIII yüzyıllar)

Cuma Camii, İchan-Kale'nin tam merkezinde yer almakta olup, kuzeyinde Matbanabay Medresesi, güneyinde Pahlavan Mahmud Makbarası (türbesi), Payanda Makbarası (türbesi) ve Yakubbay Hoca Medresesi, doğusunda ise Abdullah Han Medresesi bulunmaktadır. Cami planı yamuk, doğu-batı yönünde uzanan 55x46 metre ölçüdedir. Büyük oyma kapıdan camiye ana giriş kuzey cepheden sağlanmaktadır. Caminin ahşap kapısı değer yapılar da olduğu gibi orijinaldir ve üzeri geometrik ve bitkisel motiflerle çok ince işçiliği kendinde barındırmaktadır.

8. Fotoğraf: Cuma Camii Giriş Kapısı

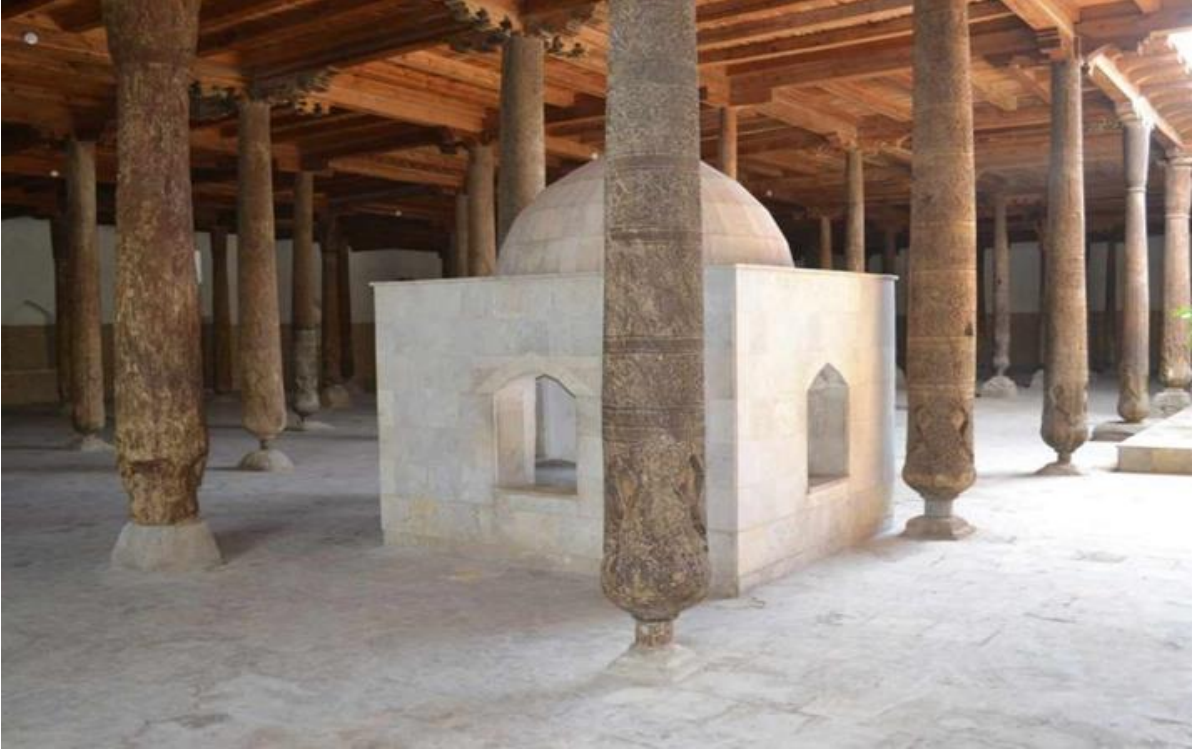

Kaynak: Tarafımca ulaşılmıştır.

Cami minaresi giriş kapısının hemen yanında bulunmaktadır. Uzunluğu 32,5 metre olan minarenin gövdesinde sırlı tuğlalardan oluşan bir süsleme kuşağı mevcuttur. Süsleme kuşağı içerisinde bulunmakta olan dikdörtgen çerçeve içerisinde diğer minarelerde olduğu gibi iki adet sivri kemerli pencere yer almaktadır. Minare gövdesinde altı adet Mazgal penceresi yer almaktadır. Üç sıra testere dişlerle minarenin tepe kısmı sonlandırılmış haldedir.

Caminin tüm alanı 17 sütunla 13 sahna bölünmüş bir harimden müteşekkil olup, 213 ahşap sütunla desteklenen düz bir damla örtülüdür. Dış cepheden bakınca kapalı bir kutu gibi görünen caminin tavanında havalandırma ve ışıklandırma için sekizgen iki açıklık bulunmaktadır. Caminin avlusu olmayıp dört yandan birer girişi mevcuttur.

9. Fotoğraf: Cuma Cami Sütunları

Kaynak: Tarafımca ulaşılmıştır.

Tuğladan olan yapının kuzey cephesinde 52 m yüksekliğinde bir mimarisi vardır. Tavanı taşıyan ahşap sütunlar üzerinde palmetler, çeşitli kufi yazılar, bitkisel ve geometrik süslemeler görülmektedir. Cami içerisinde bulunan sütunların üzerindeki motifler birbirini tekrarlamadığı gibi sütunların şekli de birbirine benzememektedir.

Caminin sütunları, farklı zamanlardaki binalardan (10. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar) toplanan çeşitli tiplerdedir. 213 adet sütundan bir bölümü X ve XI. Yüzyıllara (Deneke Boris, 1988;30-31), 15 âdeti X. yüzyıldan XVI. yüzyıla ait olarak tarihlendirilmiştir (Л.Мамьковская, В.А.Булатова, 1978;135).

Cami avlusundaki sütunların çoğu değiştirilmiştir. Aydınlatma için sütunlara dayanan iki açık fener bulunmaktadır. Bu bina, arkaik Arap camilerinde olduğu gibi avlusu olmayan ve çok sütunlu Hiva İchan-Kala'deki orijinal camidir.

9 a. Fotoğraf: Cuma Cami Sütünü

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

9 b. Fotoğraf: Cuma Camii Sütunları

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

Caminin orijinal kitabesi olmadığı için hangi tarihte yapıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ama bazı kaynaklara göre ilk yapım tarihi X. yüzyıl olarak belirtilmiştir (Мамьковская и Булатова, 1978: 135). Cuma caminin Mihrabı güney duvarının ortasındadır. Dikdörtgen çerçeve içerisinde bulunmakta olan mihrap duvarı sivri kemerler şeklinde düz nişlerle işlenmiştir. Niş, yeşil boya ile boyanmış kuru çizim "iroki" sarkıt tonozla tamamlanmış ve duvarlar gerçekçi bitki tasvirleri içeren desenlerle dekore edilmiştir.

Caminin inşasının temeli X. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Arap coğrafyacı Al-Makdisi, Hiva'da rahat bir caminin olduğundan bahseder. Cuma caminin günümüzdeki hali XVIII. yüzyılda Abdurahman Mehtar tarafından caminin yıkılan minaresi de restore edilmiştir. Camii minarenin yüksekliği 42 metredir. Abdurahman Mehtar, Hiva Hanının yöneticilerin biridir (Durdieva, 2014: 22).

3.2.5.2. Ak Camii

İchan-Kala doğu kapısının yakınındaki toplulukta yer alan Ak-cami (Beyaz cami), 1675 yılında Anush Han döneminde kurulmuştur. (8.Fotoğraf. Ak Camii) Cami ve hamam aynı tarihlerde inşa edilmiştir. Ancak oymalı kapıların üzerindeki yazıtlar yapının 1838-1842 yıllarında yapıldığını göstermektedir. Hiva ahşap oyma sanatçıları Kalandar'ın oğlu Nur Muhammed ve Seyid Muhammed'in oğlu Kalandar diye kapı üzerine yazıldığı görülmektedir.

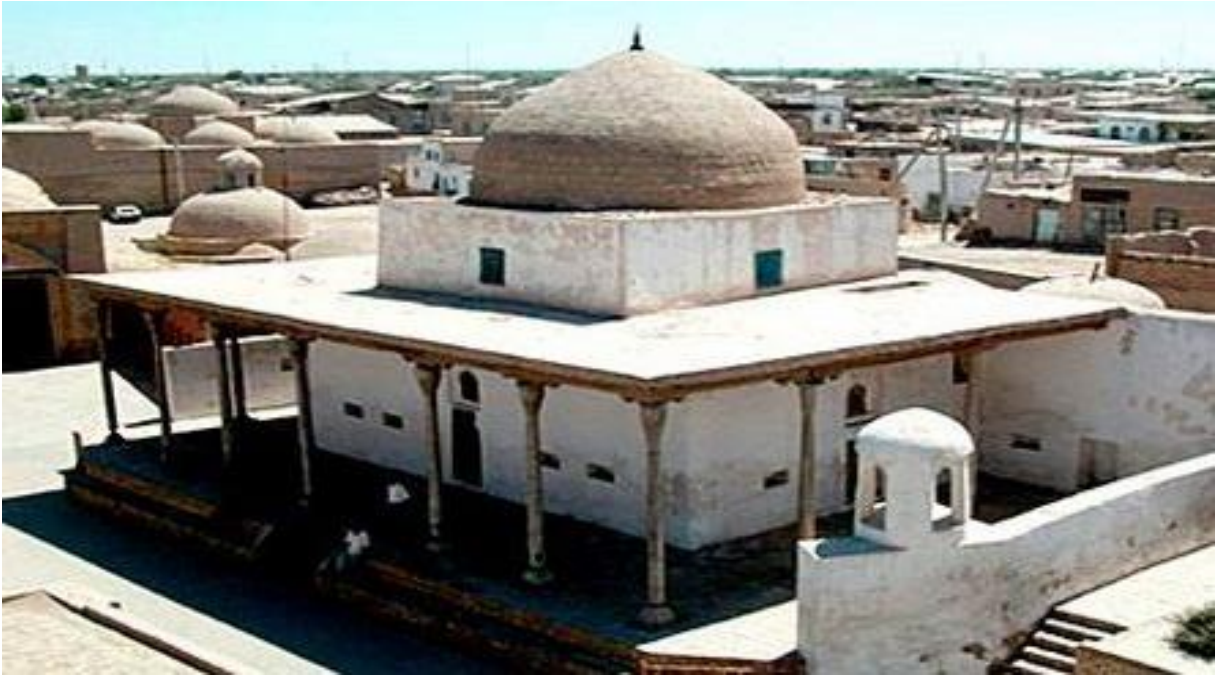
10. Fotoğraf: Ak Camii

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

Cami kapıları epigrafik ve süs oymaları ile kaplıdır. Antik kısmı (temel) Anusha Han hamamı ile aynı zamanda inşa edilmiştir. Hiva'daki binaların arasında camileri hızlı bir şekilde tespit etmek zordur. Çoğu cami konut binalarıyla aynı şekilde inşa edilmiştir ama Ak Cami (Beyaz Cami) farklı şekilde inşa edilmiştir. Cami, kubbe (cami kışlık binası) ve ayvandan oluşmaktadır. Caminin dış cephesi, üç tarafı gölgelikli bir revak ve tek kubbelidir. Üç kapısı bulunmakta ve caminin umumi bir toplantı yeri olduğunu göstermektedir.

10 a. Fotoğraf: Ak Camii

Kaynak: Meros.uz, 23.11.2021.

Caminin kubbesi bir oda ve bir revaktan oluşmakta olup, merkezi kubbe bir odaya (6.35 x 6.35) oturmaktadır ve oda kemerler kullanarak büyütülmüştür. Eyvan ve yan duvarlar caminin cephe kompozisyonunu açıkça tamamlamaktadır. Düz çatı üzerinden yükselen kare kaide kubbe, uzaktan bakıldığında merdiven olarak gözükmektedir. Caminin mihrabı güney duvarının merkezinde yer almaktadır. Cami planı ve süslemesi oldukça sadedir. Ahşap sütunlar üzerin süsleme görülmemektedir. Kışlık binaların üç tarafında, sürekli oyulmayan ahşap sütunları ile ayvan vardır ve sadece uçları dekoratif büyük harflerle bitirilir. Cami duvarlar pürüzsüz bir sıva ile kaplıdır.

3.2.6. Medreseler

Hiva Hanlığı döneminde inşa edilen medreseler, Türk İslam dünyasında önemli medreseler arasında yer almıştır. Günümüze ulaşan bu nadir eserler, Orta Asya'daki Türk

kültürünü yansıtan abidelerdir. Bu eserlerde kullanılan malzeme, süslemede uygulanan motifler hala günümüzdeki Türk Dünyasına mimarisinde kullanılmaktadır. Zira bu medrese planı ve stili, Orta Asya'dan Selçuklular aracılığıyla Anadolu'ya taşınmıştır. Medreseler genel olarak tamamen tuğladan inşa edilmiş olup, iki katlı, avlu ve iki eyvanlı plana sahiptir.

XX. yüzyılların başında Hiva'da 54 tanesi İchan-Kala içerisinde olmak üzere toplamda 65 adet medrese bulunmuştur. Hiva İchan-Kala'daki en büyük medrese günümüzde Orient Star Hotel olarak faaliyet yürütmekte olup, en küçük İslam Hoca Medresesi ise El Sanatları Müzesi olarak hizmet vermektedir. İchan-Kala içerisinde bulunmakta olan medreseler:

- Arap Muhammed Han Medresesi (1616. 1834),
- Khojamberdybiya Medresesi (1688.-1834),
- Shergazi Han Medresesi (1718-1726),
- Medrese Muhammed Âmin İnak (1785),
- Medrese Kutlug Murad İnak (1804-1812),
- Alla Kuli Khan Medresesi (1834-1835),
- Hoca Maram Medresesi (1839),
- Medrese Musa Turu (1841),
- Abdullah Han Medresesi (1855),
- Muhammed Âmin Han Medresesi (1855),
- Medrese Amir Turu (1870),
- Medrese Matniyaz Dewan koşusu (1871),
- II. Muhammed Rahim Han Medresesi (1871),
- Medrese Mezar-ı Şerif (1882),
- Dost Alam Medresesi (1882),
- Medrese Atazhanbay (1884),
- Yakubbai Hoja Medresesi (1873),
- Kazi Kalyan Medresesi (1905),
- Madpanah Matpanabay (1905),
- Medrese Yusuf Yasulbaşı (1906),
- Medrese Matrasulbai Mirzaboshi (1905),
- Medrese Abdurasulbai (1906),
- Tolib Maxum Medresesi (1910),
- İslam Hoca Medresesi (1910).

3.2.6.1. Arap Muhammed Han Medresesi

İchan-Kalanın merkezinde yer alan Arap Muhammed Han Medresesinin kitabesi olmadığı için net olarak yapılış tarihi bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda belirtildiği gibi 1616 yılında Hiva Hanı Arap Muhammed Han tarafından yaptırılmış ve medreseye Han'ın adı verilmiştir. Ama 200 yıl sonra yani 1838 yılında Alla Kuli Han döneminde tekrar inşası devam ettirilmiştir. Medresenin adı değişmeden Arap Muhammed Han adıyla günümüze kadar anılmaya devam etmektedir (Durdıyeva, 2014: 17).

11.Fotoğraf: Arap Muhammed Han Medresesi

Kaynak: Meros.uz, 12.11.2022.

Arap Muhammed Han Medresesi, Hiva İchan-Kala mimari anıtları arasında en eski medresedir. Bu medrese Arap Muhammed Han emriyle Hiva Hanlığı başkentini Ürgenç'ten Hiva'ya devredilmesi sonucunda inşa edildiği bilinmektedir. Arap Muhammed Han 1603-1621 tarihleri arasında Hiva Hanlığını yönetmiştir ve yönettiği dönem içerisinde hanlık için çok önemli adımlar atmıştır. Onun emriyle Hiva'da çok sayıda medrese ve camiler inşa edilmiştir. Ama ne yazık ki çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır.

Medresenin kuzey cephesinde Yusuf Yasavulbaşı Medresesi, doğusunda Muhammed Âmin İnak Medresesi ve batısında Muhammed Rahim Han Medresesi bulunmakta olup çevresi medreselerle sarılmıştır. Günümüze medresenin 1616 yılında yapıldığı inşasına ait mimari bilgilerine ulaşılmamıştır. Arap Muhammed Medresesi'nin planı diğer medreseler gibi genel olarak tamamen tuğladan inşa edilmiş olup, iki katlı, avlu ve iki evyanlı plana sahiptir.

Giriş kapısı iki katlı medresede öğrenciler için 44 adet hücre bulunmaktadır. Medresede öğrenciler için kışlık ve yazlık mescit mevcuttur.

3.2.6.2. İslam Hoca medresesi ve minaresi

Hiva Hanlığının son Hanlarından olan İsfendiyar Han'ın veziri ve kayınpederi Seyid İslam Hoca tarafından 1908-1910'da Pahlevan Mahmud türbesi kompleksinin yakınında medrese ve minare inşa edilmiştir (Булатова и Хоткин: 43).

12. Fotoğraf: İslam Hoca Medresesi Taç Kapısı

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

Medrese ve minarenin mimarı Hidaybergan Hoca'dır. İslam Hoca, zamanının asil insanlarından biriydi. Onun çabaları sayesinde Hiva'de hastaneler, postaneler, bir telgrafhane, Kosh-Darvaz'ın kapıları, Nurullabay saray kompleksinde bir resmi resepsiyonlar sarayı ve Harezmi'nin bazı bölgelerinde demir yapılardan yapılmış yeni köprüler inşa edildi. Medrese, 100 öğrencinin okuyup yaşadığı 42 hücreden oluşmakta olup, medresenin ön kısmı 2 katlı olarak inşa edilmiştir. Hiva'nın en yüksek minaresinin yüksekliği 57 metre, taban çapı 9,5 metredir. Bazı kaynaklarda minarenin medreseye ait olmadığı, sadece şehri gözetlemek amaçla kurulduğu belirtilmiştir (Булатова и Хоткин: 43). Minaredeki mavi, koyu mavi, beyaz ve turkuaz renkteki tuğlalar adeta on iki ay ve dört mevsimi anlatıyor.

13.Fotoğraf: İslam Hoca Medresesi

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

Medresenin yanında bulunan İslam Hoca minaresi de onunla eş zamanlı olarak yapılmıştır. Minarenin yüksekliği 50,5 metre, alt kısmının çevresi ise 9,5 metredir. Hoca minaresinin dört mevsim ve on iki aylık süslemeler gösterdiğini iddia ederler. Minarenin tepesine yerleştirilen 2,5 metrelik kubbeli bir kulp, patal (bronz, pirinç ve bakır karışımı) adı verilen bir metalden yapılmıştır. Kulp, Hiva şehrinin 2500.yıldönümü arifesinde yeniden restore edildi.

İslam Hoca Medresesinin karşısında Suratlar Galileride Özbekistan'ın ilk fotoğrafçısı Harezmlik Hudaybergan Devanov'a (1879-1940) adanmış sergi bulunmaktadır. Fotoğrafçı olan Muhammed Rahim Han fotoğrafları ve siyasi toplantıların fotoğraflarını çekmiştir ve günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bu bina, ilk kurulduğunda Hiva'daki ilk Rus okulu olmuştur.

14. Fotoğraf: İslam Hoca Minaresi

Kaynak: meros.uz, 12.11.2021.

3.2.6.3. Şirgazi Han Medresesi

Şirgazi Han medresesi, İchan-Kalanın güneyindeki Taş Darvozaya yakın alanda bulunmaktadır. Medresenin iki tarafı yani güney ve doğu batı cephelerinde sivil binalar mevcuttur. Palvon Mahmud Makbarasini (türbe) kuzey cephesinde bulunmaktadır. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında Meşhed'e yapılan başarılı bir geziden sonra 1719'da bu muzaffer gezinin onuruna Hiva Hanı Şirgazi Han tarafından yaptırılmıştır.

Şirgazi Han medresesi 1718-1719 yıllarında inşa edilmiştir (Булатова и Поткин: 112). Medresenin giriş kapısında bulunan üç adet mermer kitabe üzerine yazılmış olan kitabenin okunabilir kısmında yazılmaktadır. Bazı kaynaklarda belirtildiği gibi Şirgazi Han, Meşhed'i (1715) fethederek Hiva'ya 5.000 esir getirmiş ve medrese inşaatını başlatmıştır. Medresenin inşaatı 1726 yılında tamamlanmıştır. O zamanın tarihçileri ona “Maskeni Fazilan” (Bilim Adamları Evi) adını vermişlerdir (Маньковская, 1982: 118).

15. Fotoğraf: Şirgazi Han Medresesi

Kaynak: Khivamuseum.uz, 12.11.2021.

16. Fotoğraf: Şirgazi Han Medresesi İç Avlusu

Kaynak: Tarafımca ulaşılmıştır.

Şirgazi Han Medresesi de tuğladan yapılmıştır ve diğer medreselerden farklı olarak ihtişamlı görülmesi için sadece ön kısmı iki katlı olarak yapılmıştır ve arka kısmı tek katlı, iki

eyvanlı, açık avlulu ve dikdörtgen planlıdır (Булатова и И.Ноткин. 1965). Ancak araştırmalarla, başından itibaren Şirgazi Han medresesinin tek katlı olduğu ve sadece girişin düzenlendiği kuzey kısmının daha fazla temsil için iki katlı olduğu tespit edilmiştir. Bu medrese, Hiva'daki medreselerin en eskisidir. Medresenin yapısı zamanımıza kadar tam olarak aslına uygun restore edilmemiştir. Yıllar geçtikçe solmuş ve kullanılamaz hale gelmiştir. Bu medrese, zamanında çok sayıda talebenin ilim tahsil ettiği büyük bir ilim merkezi olduğunu göstermektedir. Öğrenciler için kütüphane, dersane, yazlık ve kışlık mescit ve 55 adet hücre bulunmaktadır. Medresenin avlusu 26,5x29,0 metre alanı içermekte olup avlu ortasında günümüzde içmek için kapalı olan kuyu bulunmaktadır. Medresenin giriş kapısı ahşap oyma işçiliğinin en nadir örneklerinden biridir. Yoğunlukla bitkisel motiflerden oluşan kompozisyon medresenin sadeliğine daha da güzellik katmıştır.

Şirgazi Han medresesinin avlusunun ortasında kuyu bulunmaktadır ama günümüzde üzeri kapatılmış vaziyettedir. Sadece bu medresede değil Palvon Mahmud türbesinin ve birkaç medresenin ortasında da kuyular bulunmaktadır. Hiva, adını Heywak kuyusundan almıştır ve her tarafta kuyular mevcuttur. Yerli halk yakın günlere kadar bu kuyulardan su almışlardır. Avludaki kuzey duvarı iki katlı olarak inşa edilmiştir. İki adet hücre bulunmakta olan kuzey duvarının ortasına sivri kemerli eyvan bulunmaktadır. Diğer medreselerde olduğu gibi Şirgazi Han medresesinin hücre kapıları da avluya açılmaktadır ve hücre giriş kapıları dikdörtgen olup üzeri sivri kemerli alçılı şebeke pencere açıklıkları mevcuttur. Türk Dünyası mimarisinin gelenek ve göreneklerine uygun şekilde inşa edilmiş İchan-Kaladaki tüm medreseler birbirinden ihtişamlı olarak inşa edilmiştir. Hiva Hanlığı ile eş zamanda Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki inşa edilmiş olan medreseler de aynı Hiva İchan-Kala'daki medreselerle hemen hemen aynıdır.

Günümüzde bu medresede, medrese tarihi ve Harezmi Tıp tarihine adanmış bir sergi bulunmaktadır. Şirgazi Han medresesinde Türkmen şairi Mahtumkulu, Karakalpak şairi Ajiniyaz ve Kazak ruhani lideri Beket Ata'nın adına adanmış sabit sergi de sergilenmektedir.

3.2.6.4. Muhammed Rahim Han Medresesi

Medrese, Kunya-Ark kapısının karşısında yer almaktadır. Seyid Muhammed Rahim Han II (II. Medrese) medresenin yapımını emretmiştir. Şair Firuzhah olarak bilinir. Medrese, gelişmiş bir giriş grubu, dört ayvan avlusu, iyileştirilmiş bir yaşam hücresi ile Hiva'nın en büyüklerinden biridir. Mimarisi geleneksel tipin özelliklerini ortaya koymaktadır. Yarı

oktahedral nişli büyük bir portal, konut hujralarına giden beş açıklıklı bir niş dizisine sahip kanatlarla çevrilidir.

17. Fotoğraf: Muhammed Rahim Han Medresesi

Kaynak: Tarafımca ulaşılmıştır.

Medresenin ana cephesinin önünde tek katlı binaların bulunduğu bir avlu yer almaktadır. Medresede yazlık ve kışlık cami, oditoryum (darskhana), kütüphane ve 152 öğrenci için 76 hücre bulunmaktadır.

Muhammed Rahim Han medresesinin iki köşesinde binaya bitişik köşe kuleleri yapılmıştır. Aşağıdan yukarıya doğru daralmakta olan bu iki kuleler tek renkli sırlı tuğlalar ile süslenmiştir. Kulelerin alt sırada firuze renkteki tuğlalar sonra koyu yeşil renkteki sırlı tuğlalar alttan üste doğru bir sırada uç adet bir sırada ise dört adet olarak dizilmiştir. İkinci kemer ise koyu lacivert renkteki tuğlalardan olup beş sırada olarak inci gibi dizilmiştir. Koyu yeşil renkteki sırlı tuğlalar alttan üste doğru yerleştirilmiştir. Sırlı tuğla parçalarıyla süslenmiş olan minarede altı adet sivri kemerli nişler küçük parçalardan oluşan mayolikalar ile çevrilmiştir. Tek renkli tuğlalardan oluşmakta geometrik motif koyu yeşil ve beyaz renkteki kompozisyonu minareye güzellik katmaktadır. Koyu yeşil renkteki tuğlalar ise minarenin kubbesini tamamen kapatmıştır. Diğer minare de aynı şekilde tek renkli sırlı tuğlalarla süslenmiştir.

Medrese taç kapısının sağ ve sol tarafından alt üstlü beşer adet hücre kapısı bulunmaktadır. Sol taraftaki alt sıradaki bir kapı pişmiş tuğla ile kapatılmış durumdadır.

Kapıların üst kısmında alçıdan yapılmış geometrik motifli şebekeli pencereler bulunmaktadır. Mavi zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motifler işlenmiş olan çiniler medresenin ihtişamını daha da ön plana çıkarmıştır.

18. Fotoğraf: Muhammed Rahim Han Medresesi

Kaynak: Tarafımca ulaşılmıştır.

Alla Kuli Han medresesinde çini süslemenin en yoğun olduğu yer taç kapı sivri kemerli niş içerisindedir. İç içe oluşturulmuş dikdörtgen çerçeveler üzerindeki alanda bulunmaktadır. Orta Asya Türk İslam yapılarının taç kapıları yapının en önemli kısmıdır. Mavi zemin çini üzerine beyaz renkte Fetih suresi taç kapıda etrafına yazılmıştır. Taç kapıdaki çiniler mavi beyaz renkli bitkisel ve yazı kuşağı ile bezenmiştir. Taç kapının yüzeyinde olduğu kadar sivri kemerinde de mavi zemin üzerine beyaz renkte çini süslemeler yer almaktadır. Farsça bir yazı kuşağı süsleme bölümünün hemen altındadır.

Medresenin giriş kapısı Hiva ahşap oyma sanatı ustalar tarafından işlenmiştir. Orijinal kapı çok ince işçiliği ile dikkat çekmektedir. Kapının alt kısmında on adet ve üst kısmında on adet demirden kubbe şeklindeki süsleme bulunmaktadır. Bitkisel ve geometrik motiflerin bir arada kompozisyonu ahşap kapıda net olmasa da biraz belli olmaktadır.

3.2.6.5. Alla Kuli Han Medresesi

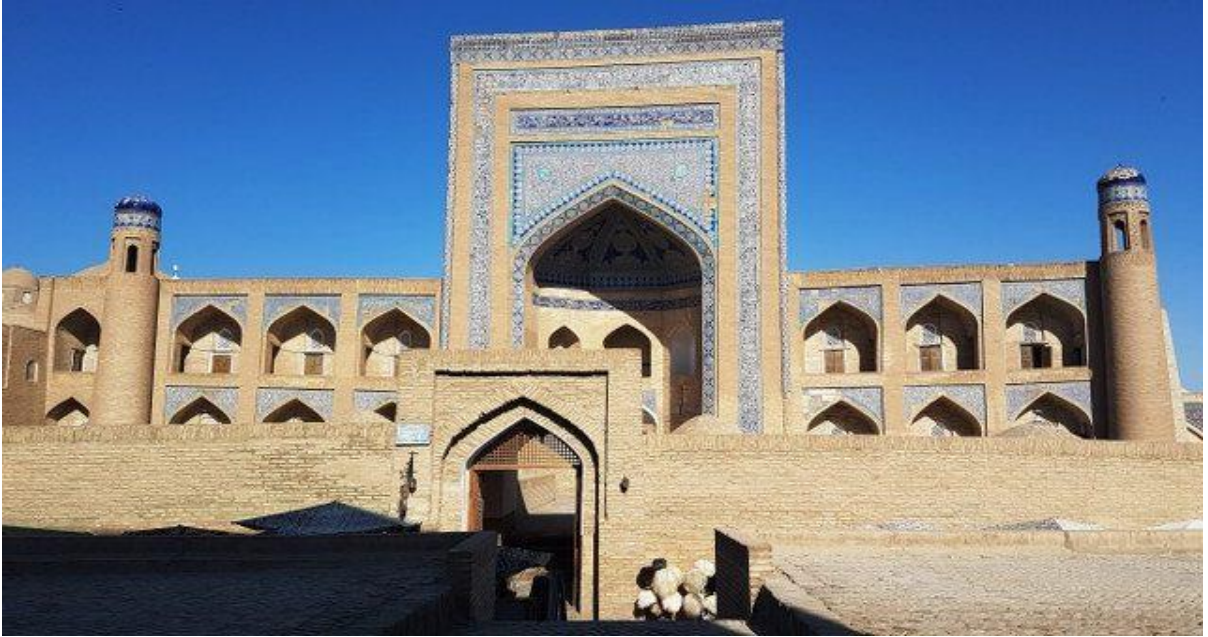
Hiva Hanı Muhammed Rahim Hanın oğlu Alla Kuli Han kendi adını taşımakta olan İchan-Kalanın doğusunda bulunan medreseyi, 1834-1835 yılı arasında yaptırmıştır. Medrese, Hiva İchan-Kalanın tarihi ile bağlantılıdır. Palvon Darvoza ile Anuşa Han Hamamı, batısında

Hoca Berdibay Medresesi ve kuzeyinde Alla Kulu Han Şehiriçi Hanı bulunmaktadır. Medresenin karşısında Kutluk Murat İnak Medresesi inşa edilmiştir. Medresedeki kitabede:

“Allahu Taala'nın izni ile bu ulu mekân, hayır ve bereketler Hanı, padişahlar gazisi, Muhammed Rahim Han'ın (onun kabri nurlu olsun) oğlu Ulu Sultan ve Hürmetli Hakan Ebulgazi Allakuli Harzemsah'ın (Onun devleti daim olsun) emri ile inşa edildi. Sene H. 1250.” (Çev: Khalid Abdelkarım Mohmmmed Emam) diye yazı bulunmaktadır.

Medresenin taç kapısının boyu 19,40 metre eni ise 14 metre genişliğindedir. Sağ ve sol tarafın alt ve üstündeki hürelere giriş kapıları, sivri kemerli nişler içerisine yerleştirilmiştir. Hücrelerin sivri kemerleri Türk mimarisinin vazgeçilmez yapı malzemesi olan bitkisel motiflerdeki çinilerle süslenmiştir.

19. Fotoğraf: Alla Kuli Han Medresesi

Kaynak: Tarafımca ulaşılmıştır.

Hiva, İchan-Kaladaki medreselerin inşasında olduğu gibi Alla Kuli Han medresesinde de yapı malzemesi tuğladır. İki katlı, açık avlu, dört eyvanlı diğerlerine benzer plan şemasına sahiptir.

3.2.6.6. Muhammed Âmin Han Medresesi – Kalta Minor

Muhammed Âmin Han Medresesi, İchan-Kala'nın batısında, Ata-Darvoza'nın ana kapısından girişte sağ tarafta ve Kunye Ark'ın güneyinde yer almaktadır. Hiva Hanları içinde en ünlü hanlardan biri olan Muhammed Âmin Han, çevresindeki komşu kabileler ile ittifak

kuran ama bazılarına kanlı bir şekilde boyun eğdiren güçlü lider olmuştur. Muhammed Âmin Han Medresesi'nin Hiva'daki diğer medreselerden farkı en büyük Ortaçağ medresesi olmasıdır.

1851-1854'de Muhammed Âmin Han'ın emriyle Bekniyaz Divan Beyi ve Muhammed Karim Divan Bey medrese inşa etmeleri için görevlendirilmiştir (Худайбергенов, 2012: 37). Bu medresede yaklaşık 260 öğrenci hem eğitim almış hem de ikamet etmiştir (Vambery, 2017: 123.). Muhammed Amin Han medresesi Orta Asya'daki en büyük medresedir. İchan-Kala'daki yapılarda en çok dikkat çeken detaylardan biri ise taç kapılardır. Türk-İslam mimarisinde yapıya girişlerde kullanılan taç kapılar binaya göre yüksek hacimde yapılarak ön plana çıkartılmıştır.

20. Fotoğraf: Muhammed Âmin Han Medresesi – Kalta Minor

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

Hiva Hanları içinde en aktif olanlardan biri olan Muhammed Âmin Han, Türk mimarisine ve süsleme sanatına çok önem vermiştir. Medrese mimarisinin Anadolu'ya bu topraklardan yayıldığını Sivas, Erzurum ve Kayseri'de bulunan medrese mimarisine bakarak anlamak mümkündür. İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte yaygınlaşan medreseler, Orta Asya mimarisinin ayrılmaz bir parçası olan büyük taç kapı ve iç avluludur. İki kattan ibaret medresenin birinci katı ders odaları ve ikinci katı yatakhanelerinin bulunduğu dikdörtgen şeklindeki ana binadan oluşmaktadır. Taç kapının ön cephesindeki pencere kenarları, mavi beyaz renkteki çinilerle süslenmiştir.

Medresenin kitabesinde “*Bu mükemmel yapı, sonsuza dek gelecek nesillerin mutluluğu için ayakta dikili kalacaktır*” diye yazılmıştır. İchan-Kala’daki yapılarında da en dikkat çeken tarafı da bu taç kapılarıdır. Genellikle Orta Asya’daki mimari yapıların taç kapıları binalardan daha yüksektir ve teolojik eğitim kurumlarının en büyük binasıdır. Sadece Hiva için değil, diğer şehirlerdeki medrese, türbe, cami, saray ve kapalı çarşıların giriş kapıları da aynı şekilde inşa edilmiştir. Mimarisinin özelliği, öğrenciler için çift hücrelidir. Medrese Türk mimarisi üslubuna uygun olarak iki katlı, pişmiş tuğladan inşa edilmiş ve tarihi belgelere göre 260 öğrencinin aynı anda yaşadığı ve eğitim aldığı 130 hücreye (hujra) sahiptir. Medresede büyük bir kütüphane ve Yüksek Mahkeme İdaresi bulunduğu hakkında bazı kaynaklarda bilgi verilmektedir.

Muhammed Rahim Han Medresesi’nin taç kapısının kuzey doğu köşesi sırlı tuğlalarla tamamen kaplanmış ve genellikle turkuaz renkteki sırlı tuğlalar kullanılmıştır. Medreseden bağımsız olarak inşa edilmesini Muhammed Rahim Han emir etmiştir (Анатольевна Пугаченкова, 1976: 154). Minareye medresenin kuzeydoğu tarafından birbirini bağlayan ahşap köprü ile giriş yapılmaktadır.

21.Fotoğraf: Muhammed Âmin Han Medresesi Taç Kapı ve Kalta Minor

Kaynak: Tarafimca ulaşılmıştır.

Medresenin ana cephesinde, inşaatı tamamlanmamış, Kuk- Minor veya halk arasında Kalta- Minor (Kısa minare) olarak adlandırılan bu minare tamamlanmamış ve inşaat yarım

kalmıştır. Halk arasında birkaç ve kaynaklarda bazı bilgilere göre “*Minare inşaatının başında olan mimar han kızına âşık olur ve Han bundan haberdar olunca baş mimarı idam emri verir. Gene başka bir bilgiye göre, Muhammed Âmin Han bu minarenin Buhara Emirliğindeki Kalan Minaresinden de yüksek olmasını ve bu minare Orta Asya’daki en büyük minare olarak yapılmasını istemiştir. Bundan haberdar olan Buhara Emiri baş mimarı zehirleyerek öldürmeye emir vermiştir*” diye söylentiler vardır. Aslında Muhammed Âmin Han, 1855 yılında Buhara’yı görecek yükseklikte yapılmasını planlamıştır ama Han vefat edince inşaat yarım kalmıştır. Maalesef Muhammed Âmin Hanın kardeşi yerine geçince abisinin adı geçtiği için minareyi tamamlamamıştır.

22. Fotoğraf: Kalta-Minor

Kaynak: Khivamuseum.uz, 21.11.2021.

Minare, bitmemiş haliyle bile çok etkileyici görünen kesik bir külah şeklindedir. Minarenin alt yapısına bakınca bittiğinde 85 metre uzunluğundaki Orta Asya’nın en yüksek minaresi olarak tarihe geçtiği görülmektedir. Minarenin yüzeyi tamamen renkli çinilerle kaplanmıştır. Çini süslemeler sekiz bölüme ayrılarak sırlı tuğlanın farklı renk ve istifleriyle hareketlendirilmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru daralır biçimdedir. Minarenin en üst kısmına

mavi zemin üzerine beyaz renkte Farsça yapının tarihi yazılmıştır. Minarenin mevcut yüksekliği 29 metre, çapı 14,5 metredir. Muhammed Âmin Han'ın ölümü nedeniyle minarenin yapımına ara verilmiştir.

Minare üzerindeki yazının Türkçe tercümesi:

Kutlu Büyük Minare İnşa Edildi,

Benzerini Cihan Henüz Görmedi,

Hanın Emri ile Yapıldı,

Bütün Ayıp ve Noksanlardan Yoksun İdi,

Ona Akıl Gözü ile Bakıldığında,

Selvi Ağacına Benziyordu,

O Tuba Ağacından Daha Güzeldir,

Onun Güzelliği Cennet Gibidir,

Bu Sultan Gökyüzüne Ulaştığında,

Vasıflarını Tarife Akıl Yetmiyor,

Agahi Onun Yapılış Tarihini.

Gökyüzü Kasrının Sütunu Olarak Belirledi (Çev: Seyyed Shafiqullah Looqmani)

Kalta-Minor'un Orta Asya'nın en büyük ve en uzun minaresi olması gerekir. Tek renkli sırlı tuğlalardan kaplanmış olan minare İchan-Kala simgelerinden biridir. Sadece sırlı tuğladan minare süslenmemiş aynı onun gibi medresede de bitkisel motifteki en güzel çinilerle süslenmiştir.

SONUÇ

Türkistan coğrafyasının kültür ve medeniyet merkezi olan Özbekistan'ın nadide şehirlerinden biri de Hiva'dır. Hiva sadece sıradan bir yerleşim merkezi değil aynı zamanda Hanlık merkezi olup, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hiva Hanlığının başkenti olan Hiva'da farklı tarihlerde inşa edilmiş olan nadide eserler günümüzde aslına yakın bir şekilde varlığını korumaktadırlar. Hali hazırda Özbekistan sınırlarında bulunmakta olan Hiva İchan-Kaladaki mimari eserler aynı zamanda Türk Dünyası kültürüne ilişkin önemli bilgiler vermektedir.

Yadigâr Han soyundan olun İlbars Han tarafından 1512 yılında kurulan Hiva Hanlığı, 1920 yılında SSCB'nin işgali sonucu ortadan kaldırılmıştır. Hiva'da bulunan İchan-Kala günümüzde adeta açık hava müzesi gibi Orta Asya Türk Dünyası mimarisini ve Türk –İslam kültürünü sergilemektedir. Buram buram tarih kokan bu mekân “Devlet Tarihi ve Arkeoloji

Müzesi”ne dönüştürülmüştür. Hanlık döneminde kale içerisinde Han hanedanının yakınları, saray yöneticileri, soylular ve dünyanın dört bir tarafından medreselerde dini ve pozitif eğitim almak amacıyla gelen öğrenciler ikamet etmişlerdir. İchan-Kalada 54 adet mimari yapı ve 200’den fazla hanedan bulunmaktadır. Burada Hiva Hanları ve Han yöneticileri tarafından çok sayıda medrese inşa edilmiştir. O nedenle bazı kaynaklarda bu şehir medreseler şehri diye geçmektedir.

Türk Dünyasının eşi benzeri olmayan çok sayıda nadide eserleri bir arada toplayan İchan-Kala, Hiva'nın iç kısmında bulunmaktadır. Burası geçmişte atalarımız tarafından ustalıklı inşa edilmiş 54 eşsiz tarihi ve mimari eser; medrese, minareler, türbe, pek çok cami ve hiç bozulmamış dokusuyla yaşayan bir müze görünümü arz etmektedir. Orta Asya'nın merkezinde Kızıl Kumun ortasında adeta geçmişten günümüze kadar tarihi dokusunu kuruyan ve geçmişi orijinale yakın yansıtan tarihi bir şehir olan Hiva, özellikle Türk kültürü ve mimarisi açısından hafızaları diri tutan bir şehirdir. İchan-Kala Külliyesi, 1961 yılında müzeye dönüştürülmüştür. Müze koruma alanı 26 hektarı oluşturmaktadır. 1990 yılında İchan-Kala, UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Hiva şehrinde, medrese, minareler, kervansaray, saray, hamam, pek çok cami ve saraylar bozulmamış dokusuyla tüm insanlığa hitap etmektedirler. Orta Asya'nın merkezinde adeta yaşayan bir tarih olan Hiva, özellikle Türk kültürü ve mimarisi açısından hafızaları diri tutan bir şehirdir. Çölün ortasında inşa edildiği için kum rengini tarihi yapılarda korumuştur. Hiva Hanları tarafından 400 yıl boyunca siyasi, ekonomik, ticaret ve kültürel alanlardaki bilgi ve ilgilerinin sonucunda inşa edilmiş olan ve kendine has mimari üslubu bulunan bu şaheserler Türk Dünyası mimarisi için çok önemli bilgi kaynaklarıdır. Zira tarihte bilim, ticaret, kültür-sanat merkezi olan Hiva, Türk Sanat Tarihinin ve mimarisinin en önemli örneklerini kendine özgü mimari anlayışıyla günümüze kadar taşıma başarısı göstermesi nedeniyle 2020 yılı Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak seçilmiştir.

Tarihsel süreçte inşa edilmiş olan nadide sanat eserleri bozulmadan günümüze kadar koruyan Hiva ve diğer önemli kültür kentlerinin korunması ve bu sanat eserlerini gelecek nesillere bırakılması için birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu çerçevede:

- Türk Dünyası Sosyal ve Kültürel Değerler Merkezi kurulmalıdır. Bu merkez altında ise Sanat tarihi, mimarlık, arkeoloji, geleneksel el sanatları gibi çeşitli araştırma bölümleri kurularak sosyo-kültürel değerlerin korunması çalışmaları desteklenmelidir.

-Özellikle üniversitelerde gerek akademisyen gerekse araştırmacıların faydalanabileceği değişim programları ile tarihi yapıların yerinde incelenmesine imkân tanıyan Türk Dünyası değişim programları düzenlenmelidir.

- Türk Dünyası coğrafyası içerisinde yer alan tüm tarihi ve kültürel yapıların tek bir yerde toplanmasını sağlayacak 3D tanıtım ve müfredat çalışmaları yapılarak Türk Cumhuriyetleri eğitim- öğretim müfredatlarında kültürel bağlara yer verilmelidir.

- Türk Dünyası Kültür- Sanat Ödülleri altında bir program ihdas edilerek bu alanda çalışan akademisyen ve araştırmacıların çalışmaları teşvik edilerek bir farkındalık oluşturulmalıdır.

EXTENDED ABSTRACT

The contribution of the Khiva region to Turkish architecture and culture, located within the borders of the Republic of Uzbekistan, which is in the center of Central Asia, is very important as it is known by literature studies and on-site investigations. The contributions of the Khanate of Khiva to the history, art, culture, and civilization of the Turkish World are better understood when we look at the architectural works that have survived to the present day. Hiva, which we can call an open-air museum from the Middle Ages, has been protecting its own history and civilization for 2500 years and was chosen as the Cultural Capital of the Turkish World in 2020. The architectural arrangement of many monumental buildings in Ichan-Kala side by side is so special that the same is not seen in other historical cities in Central Asia. Each building and street in the region has survived to the present day with the appearance of a medieval city, preserving its originality and splendor. The Khiva fortress is one of the oldest in the world. The Khans of Khiva and the scientists and craftsmen under the auspices of the Khans made significant contributions to the civilization created by humanity. Among them, the prominent rulers İlbars Han, Ebu'l Gazi Bahadır Han, Şir Gazi Han, Timur Gazi Han, Allah Kuli Bahadır Han and Muhammed Rahim Bahadır Han are the most famous. The works built during the period of these inns contain the rarest examples of Turkish-Islamic architecture that have survived to the present day. The life, culture, and art of the people living in this city are well understood from the magnificent works and madrasahs they left behind. Most of the madrasahs in İçan Kala, which played an

important role in the education of students from all over the world and the training of great scholars, have survived to the present day.

Hiva; It is the pearl of Khwarezm and a very important center of culture, science, and civilization for the Turkish World. Before the establishment of the Khiva Khanate of the walls of Ichan Kala, V.-VI. It is estimated that it was built in the centuries. Historical structures such as mosques, madrasahs, tombs, caravanserais, baths, and palaces here are decorated with tiles, one of the most important materials of Turkish-Islamic architecture. There are 54 structures in İčan Kala that have survived to the present day. The largest mosque here is the Hazrat Pehlevan Mosque. XIV in Khiva. The oldest architectural work belonging to the 19th century is Said Alaeddin Tomb. Other important structures in Ican Kala are Han Masjid, Cuma Masjid, Karayüz and Atamurad Kusbegi Masjid, Muhammed Rahim Han (Firuz) Madrasa, Muhammed Âmin Han Madrasa and Tower, Allakulu Han Palace “Stone Courtyard”, Allakulu Han Caravanserai and Timi (Grand Bazaar), Seyyit Aladdin Makberi, Arab Han, Kutluğ Murad İnak, İslam Hoca Madrasa and Minaret, Şir Gazi Han Madrasa, Üç Evliya Tomb and four entrance gates of the castle. The aforementioned works were built by the inns and high-level officials in the Khanate since the establishment of the Khiva Khanate. Since the establishment of the Khanate, people still continue to live in the places in Ichan Kala (dynasties), and they ensure that the Turkish culture reaches the next generations in its original form.

KAYNAKÇA

Barthold, W. and Brill M.L. (1986), “Khiwa”, El, C.4.

Deneke, B. (1988), “Batı Türkistan’da Oymalı Birkaç Abide”, Terc. A.O. Uysal, *Vakıflar Dergisi*, S.20, Ankara.

Durdiyeva, G. (2014), *Hiva Shahridagi “İchan Qala” Muzey Qoriqxonasiidagi Tarixiy Obidalar Boyicha Malumotlar*, Khorezm.

Eshov, B. (2012), *Özbekiston Davlatchiligi va Boshqaruvi Tarixi*, Toshkent: Yangi Asr Avlodi,

Eurasia.travel (2022), “İchan-Qala”, <http://eurasia.travel/uzbekistan/cities/khorezm/khiva/ichan-qala/>, (Erişim Tarihi 03.11.2022).

- Geografiya.uz (2018), “O‘zbekistonning tarixiy bayroqlari”, <http://geografiya.uz/bilasizmi/11872-ozbekistonning-tarixiy-bayroqlari.html>, (Erişim tarihi 21.09.2021).
- Gündoğdu A. (1995), *Hiva Hanlığı Tarihi: Yadigâr Sibaniler Devri 1512-1740*, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- İshquvatov, V.T. (2014), “Qo‘ng‘irot İnoqlari Hukumronligi Davrida Xiva Xonligining İchki va Tashqi Siyosati”, *Nizomiy Nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, Tarix Fakulteti*, Toshkent: Bitiruv malakaviy ishi.
- Khivamuseum.uz 2015-2022, “Muhammad Aminxon Minorasi”, <https://khivamuseum.uz/uz/muhammad-aminxon-minorasi>, (21.11.2021).
- Khivamuseum.uz 2015-2022, “Polvon Darvoza”, <https://khivamuseum.uz/en/polvon-darvoza-1804-1806>, (Erişim Tarihi 21.11.2021).
- Khivamuseum.uz 2015-2022, “Sherg‘ozixon madrasasi”, <https://khivamuseum.uz/uz/shergozixon-madrasasi>, (Erişim Tarihi 12.11.2021).
- Khivamuseum.uz 2015-2022, “Tosh Darvoza”, <https://khivamuseum.uz/en/tosh-darvoza-30-40th-19th-century-1873-0>, (Erişim Tarihi 21.11.2021).
- Meros.uz, “Arab Muhammadxon madrasasi”, <https://meros.uz/object/arab-muhammadxon-madrasasi>, (Erişim Tarihi 12.11.2021).
- Meros.uz, “İslom Xo‘ja madrasasi”, <https://meros.uz/object/islom-xo039ja-madrasasi>, (Erişim Tarihi 12.11.2021).
- Meros.uz, “Oq masjid”, <https://meros.uz/object/oq-masjid>, (Erişim Tarihi 23.11.2021).
- Meros.uz, “Полвон Дарвоза”, <https://meros.uz/uzc/object/polvon-darvoza>, (Erişim Tarihi 23.11.2021).
- Morgan, E. Delmar, Coote, C.H. and Franklin, B. (1990), “Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen: With Some Account of The First İntercourse of The English With Russia and Central Asia By way of The Caspian Sea”, Vol I, Ed: Taylor & Francis LTD, New York: Wook.
- O‘zbek Xalqining Kelib Chiqishi, İlmey-Methodologik Yondashuvlar, Etnogenetik va Etnik Tarix Mavzusidagi Respublika İlmey-Nazariy Materiallari, Toshkent 2004.
- Özaydın, A. (1997), “Hiva”, İslam Ansiklopedisi, C.16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları,.

- Polat, E. (2019), *Özbekistan Hiva Şehri “İchan-Kala” Mimari Anıtları*, Basılmamış Doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rahimov, Babadjanov B. (2015), *O'zbekiston obidalarındaki bitiklar: Xiva*, Uzbekistan Tunday.
- Repost.uz (2022), “Термиты угрожают более чем 30 историческим памятникам музея «Ичан-Кала»”, <https://repost.uz/termity-vi-chet-poputali>, (Erişim Tarihi 03.11.2022).
- Saray, M. (1993), *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul: Nesil Yayıncılık.
- Saray, M. (2002), “*Hiva Hanlığı*”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, C.8.
- Silkadov.com (2021) “Стены Ичан-Кала в Хиве”, <https://silkadv.com/ru/node/3325>, (Erişim Tarihi 21.09.2021).
- Şeşen, R. (1985), *İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Turan, H. (2008), *Yeniçağ İslam Sanatı Ders Notları*, Avrasya'nın Sekiz Astı, Çengezoğulları, İstanbul: Ötüken Yayınları,
- Uztrips.com, “İchan-Qala”, <https://www.uztrips.com/en/sights/ichan-qala>, (Erişim Tarihi 03.11.2022).
- Vambery, A. (2013), *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, Çev. Abdurrahman Samipaşazade, Ankara: Arminius Vambery Kitabevi.
- Vasiliyev, D.D. (1994), *Orta Asya'dan Anadolu'ya Şehir ve İnsan*, Ankara: TDBB.
- Vladimirovich, K. A. (2018), *Politika Rossii v otnoshenii Xivinskogo Xanstva v nachale XVIII-vtoroy polovine XIX v.*, Yekaterinburg.
- Xorazmiy.uz “Хива (Ичан-Калъа харитаси)”, <http://xorazmiy.uz/uz/pages/view/572> (Erişim Tarihi 03.11.2022).
- Yuri, B. (2003), *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill Akamich Pulpishers, Boston.
- Абдурасулов, А. (1997), “Хива” Тошкент: Узбекистон.
- Б. Ахмедов Историко-географическая литература Булатова, В., И. Ноткин (1965) Архитектурные памятники Хивы. Тошкент: Государственный Историко-архитектурный музей заповедник

- Булатова, В.А. и И.И.Ноткин (1963), Архитектурные Памятники Хивы, Ташкент: Государственный Историко-архитектурный музей заповедник.
- Гулямов, Я.Г. (1957), История орошения Хорезма. Ташкент: Государственный Историко-архитектурный музей заповедник.
- Мамьковская, Л. (1978), В.А.Булатова, Памятники Зодчества Хорезма, Ташкент: Государственный Историко-архитектурный музей заповедник.
- Маньковская, Л. (1982), “Хива”, Ташкент: Государственный Историко-архитектурный музей заповедник.
- Пугаченкова, Г. А. (1976), Термиз-Шахрисабз-Хива, Москва.
- Худайберганов, К. (2012), Хива Дунёдаги Энг Кухна Кала, Тошкент: Государственный Историко-архитектурный музей заповедник.